



## नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

महेन्द्र न्यौपाने <sup>1</sup>, राजेन्द्र खनाल <sup>2\*</sup>, इन्द्रेश ठाकुर<sup>1</sup>

<sup>1</sup>शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (सेरिड), त्रिवि, काठमाडौं

<sup>2</sup>शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रिवि, काठमाडौं

\*Corresponding author: [rajendra.khanal@cded.tu.edu.np](mailto:rajendra.khanal@cded.tu.edu.np)

Received date: 30 Aug. 2024 – Accepted date: 26 Nov. 2024

### लेखसार

भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनले दुई भाषाका बिचको तुलनात्मक अध्ययन गरी भाषाको सिकाइका कठिनाइ र सरल हुने अवस्था पहिचान गरी शिक्षण सहज बनाउने आधार प्रदान गर्दछ। प्रस्तुत लेखको मुख्य उद्देश्य नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु हो। लेखमा दुईओटा भाषामा रहेका भाषिक व्यवस्थाको व्यतिरेकी पक्ष पहिचान गरी तिनको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ। गुणात्मक ढाँचाको उपयोग गरिएको यस लेखमा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग भएको छ। पुस्तकालय स्रोतबाट तथ्य सङ्कलन गरी तथ्यको तुलनात्मक विश्लेषणसहित निष्कर्ष निकालिएको छ। सन्थाली र नेपाली भाषाका विविध भाषिक व्यवस्थाका बारेमा लेखिएका पुस्तक, लेख, अनुसन्धान प्रतिवेदनलाई तथ्यगत स्रोतका साधन बनाइएको यस लेखमा दुई भाषाका भिन्न व्यवस्था पहिचान गरिएको छ। दुई भाषाका बिचमा रहेका भिन्न भाषिक व्यवस्थालाई तालिकीकरणसहित विश्लेषण गरिएको छ। यस लेखमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, द्वित्व, सङ्ख्या, कारक, पदसङ्गतिजस्ता पक्षमा भिन्नता रहेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ। उपर्युक्त पक्षका कारण व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा नेपाली भाषा सिकाइका सन्दर्भमा सन्थाली मातृभाषी वक्ताले सम्बद्ध पक्षमा बढी त्रुटि गर्न सक्ने र वक्ताको सिकाइमा कठिनाइ उत्पन्न हुने देखिन्छ। मूलतः सन्थाली मातृभाषीलाई नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा दुई भाषाका बिचमा रहेको भिन्नताको अध्ययन गरी भिन्न रहेका पक्षमा ख्याल गरी भाषाशिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसका लागि सिकारुमैत्री सामग्री निर्माण गरी शिक्षण सिकाइलाई फलदायी बनाउन सकेमा सन्थाली मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा भाषिक संरचनाको भिन्नताका कारण गर्ने त्रुटिको न्यूनीकरण हुने अपेक्षा गरिएको छ।

**शब्दकुञ्जी** : भाषापरिवार, भाषिक संरचना, मातृभाषा, व्यतिरेकी विश्लेषण

## परिचय

नेपाल बहुभाषी, बहुजातीय, बहुसांस्कृतिक विशेषता भएको राष्ट्र हो । वि.सं. २०७८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा १२४ ओटा भाषा बोलिन्छन् (केन्द्रीय तथ्याङ्क कार्यालय, २०७८) । नेपालमा बोलिने भाषाहरू भारोपेली, चिनियाँतिब्बती, आग्नेली र द्रविड गरी चारओटा भाषापरिवारअन्तर्गत पर्दछन् । वक्तासङ्ख्याका दृष्टिले भारोपेली भाषापरिवार पहिलो स्थानमा पर्दछ भने भाषा सङ्ख्याका दृष्टिले भोटबर्मेली भाषापरिवार अग्र स्थानमा पर्दछ । आग्नेली र द्रविडेली भाषापरिवारका भाषासङ्ख्या र भाषाका प्रयोक्ता भारोपेली र भोटबर्मेली भाषाका तुलनामा अत्यन्त न्युन छन् । वक्तासङ्ख्याका दृष्टिले नेपालका भाषाहरूमा अत्यन्तै विविधता छ । धेरै भाषाहरूको वक्तासङ्ख्या थोरै रहेका छन् । सन्थाली भाषा आग्नेली भाषापरिवारअन्तर्गत पर्दछ । भाषालाई मुख्य (एक लाखभन्दा बढी वक्ता भएका), अल्पसङ्ख्यक (एक लाखभन्दा कम वक्तासङ्ख्या भएका) गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्ने प्रचलन पाइन्छ । अल्पसङ्ख्यक भाषालाई पनि १० हजारभन्दा बढी एक लाखसम्म वक्तासङ्ख्या भएका, १ हजारभन्दा बढी १० हजारभन्दा कम वक्तासङ्ख्या भएका र १ हजारभन्दा कम वक्तासङ्ख्या भएका भाषा भनी विभाजन गर्न सकिन्छ । यस आधारमा वि.सं. २०७८ को तथ्याङ्कका आधारमा नेपालका भाषाहरूलाई वर्गीकरण गर्दा २१ ओटा भाषा मुख्य र १०३ ओटा भाषा अल्पसङ्ख्यक भाषाअन्तर्गत पर्दछन् । अल्पसङ्ख्यकअन्तर्गत रहेका भाषामध्ये पनि १० हजारभन्दा बढी वक्ता भएका भाषा ३६ ओटा, १ हजारभन्दा बढी वक्ता भएका भाषा ४४ ओटा र १ हजारभन्दा कम वक्ता भएका भाषा २३ ओटा रहेका छन् । वि.सं. २०७८ सालको जनगणना अनुसार सन्थाली भाषाका प्रयोक्ताको कुल सङ्ख्या ५३,६७७ जना रहेको छ (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०) । सन्थाली भाषाका प्रयोक्ताको सङ्ख्या नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ०.१८ प्रतिशत हो । यो भाषा अल्पसङ्ख्यक भाषाअन्तर्गत र १० हजारभन्दा बढी वक्ता भएको भाषाअन्तर्गत पर्ने देखिन्छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार यस भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने प्रयोक्ताको सङ्ख्या ७०३ जना तथा पुर्खाको भाषा अनुसारको जनसङ्ख्या ५६,६२० जना (०.१९ प्रतिशत) रहेको छ (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०) । वि.सं. २०५८ को जनगणनाअनुसार सन्थाली भाषाका प्रयोक्ताको सङ्ख्या ४०,२६० (०.१८ प्रतिशत) रहेको थियो (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८) । यो सङ्ख्या वि.सं. २०६८ सालको जनगणना सम्म आइपुग्दा ४९,८५८ (०.१८ प्रतिशत) पुगेको थियो (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८) । यसरी वि.सं. २०५८, २०६८ र २०७८ को जनगणनालाई हेर्दा जनसङ्ख्या वृद्धिको अनुपातमा नै सन्थाली भाषाका वक्ताहरूको जनसङ्ख्या बढ्न गई तीन दशकभरि नै कुल जनसङ्ख्याको ०.१८ प्रतिशत वक्तासङ्ख्या कायम रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत लेखमा नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ । बहुभाषी मुलुक नेपालको प्रमुख सम्पर्क भाषा तथा विद्यालय तहमा नेपाली भाषा अनिवार्य

विषयका रूपमा रहेको छ । नेपाली भाषा विद्यालय तहमा शिक्षणको प्रमुख माध्यम भाषाका रूपमा पनि रहेको छ । यस आधारमा सन्थाली मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषा सिक्नु आवश्यक देखिन्छ । नेपालमा प्रचलित विभिन्न भाषिक पृष्ठभूमिका व्यक्तिले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको तथ्यबाट नेपाली भाषाको नेपालमा प्रचलित नेपालीबाहेकका अन्य मातृभाषासँग व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक र आवश्यक हुन्छ । यस्तो अध्ययनको सुरुवात समेत भएको छ । यस सन्दर्भमा पोखरेल (सन् २०२०) ले बज्जिका र नेपाली भाषाका वाक्यसंरचनाको व्यतिरेकी अध्ययन शीर्षकमा यी दुई भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन गरेका छन् । आचार्य (सन् २०२३) ले वाक्यका आधारमा राजवंशी र नेपाली भाषाको तुलना गर्दै राजवंशी र नेपाली भाषाका व्यतिरेक पक्षहरूको चर्चा गरेका छन् । उल्लिखित प्रतिनिधि अध्ययनहरूसमेतका आधारमा नेपाली भाषाहरूको अन्य भाषासँग व्यतिरेकी अध्ययन गर्ने कार्य भएको देखिन्छ यद्यपि सन्थाली भाषासँग नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनको न्यूनता देखिन्छ । शर्मा (२०७९) ले माध्यमिक तहका सन्थालीभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाका प्रयोगका क्रममा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरेका छन् । नेपाली र नेपालका अन्य भाषाहरूका सम्बन्धमा भएका उल्लिखित प्रतिनिधिमूलक अध्ययनहरूको आधारमा नेपाली भाषा र नेपालका अन्य मातृभाषाहरूका बिचको व्यतिरेकी अध्ययनको सुरुवात भएको भए तापनि सन्थाली र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनको न्यूनता रहेको स्पष्ट हुन्छ । सन्थाली भाषाका वक्ताले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने कार्य विभिन्न सन्दर्भमा गर्ने हुँदा यी दुई भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु पनि सान्दर्भिक र वाञ्छनीय हुन्छ । नेपाली भाषा र सन्थाली भाषाका बिचको व्यतिरेकी अध्ययनको रिक्तता रहेकाले यही रिक्तता परिपूर्ति गर्न यो लेख तयार पारिएको हो । नेपाली भाषा र सन्थाली भाषाका बिचमा केकस्ता भिन्नता रहेका छन् ? भन्ने पक्ष पहिचान आवश्यक हुन्छ । यसका आधारमा सन्थालीभाषी वक्ताले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा केकस्ता स्थानमा त्रुटि गर्दछन् भन्ने पहिचान गर्न सकिन्छ । शिक्षणका सन्दर्भमा नेपाली भाषा शिक्षकले सन्थाली मातृभाषी विद्यार्थीलाई शिक्षण गर्दा नेपाली भाषासँगको तुलनात्मक अध्ययन गरी व्यतिरेकी विश्लेषण पद्धतिको उपयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस सन्दर्भमा नेपाली तथा सन्थाली भाषा शिक्षणमा संलग्न शिक्षक, विद्यार्थी, शोधार्थी तथा जिज्ञासु अध्येतालाई यो विषय आवश्यक हुने देखिन्छ । सन्थाली र नेपाली भाषाका बिचको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने मुख्य उद्देश्यमा केन्द्रित प्रस्तुत लेखले यही आवश्यकता तथा शोधसमस्याको समाधान गर्न खोजेको छ । यस क्रममा नेपाली र सन्थाली भाषाका सान्दर्भिक उदाहरणसहित व्याख्या विश्लेषण गर्दै भिन्न भाषिक व्यवस्थालाई प्रस्ट्याएको छ । यहाँ पारिवारिक दृष्टिले नेपाली भाषाभन्दा भिन्न रहेको सन्थाली भाषाको संरचना तथा नेपाली भाषाको संरचनाका मुख्य पक्ष पहिचान गरी तुलना गरिएको छ । नेपाली भाषा र सन्थाली भाषाका व्यवस्थाका विविध पक्षका बारेमा चर्चा परिचर्चा गरेर विभिन्न लेखहरू लेखिएका भए पनि नेपाली र सन्थाली भाषाको तुलनात्मक विश्लेषण गरी लेखिएका लेखको

## 270 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

अभाव भएकाले उक्त रिक्ततालाई पूरा गर्ने अपेक्षा लिइएको छ। यस लेखबाट दुई भाषाका भाषिक व्यवस्थाको भिन्नता पहिल्याउन र नेपाली सिकने सन्थाली भाषी सिकारुका त्रुटिहरू पूर्वानुमान गरी तदनुकूलका शैक्षणिक गतिविधि सञ्चालन गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ। यसबाट लेखको शैक्षणिक उपादेयता स्पष्ट हुन्छ भने लेखको सान्दर्भिकता पनि देखिन्छ।

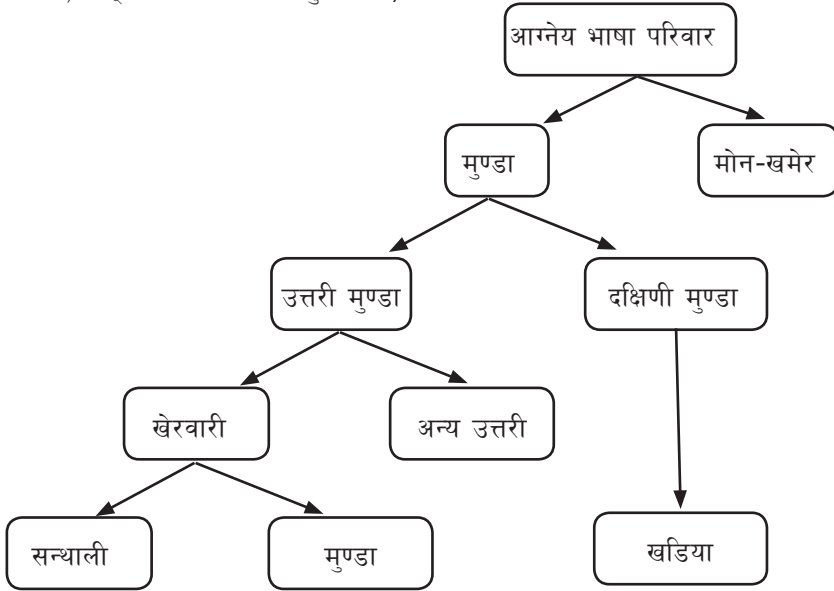
### अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक ढाँचामा आधारित छ। गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाअन्तर्गतको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको यस लेखमा पुस्तकालय कार्यबाट तथ्य सङ्कलन गरिएको छ। नेपाली भाषाका भाषिक व्यवस्थाका बारेमा लेखिएका पुस्तक, सन्थाली भाषाको अध्ययन अनुसन्धान गरी तयार पारिएका अध्ययन प्रतिवेदन, अनुसन्धानमूलक लेख तथा पुस्तकको उपयोग गरिएको छ। लेखमा मूलतः नेपाली भाषा र सन्थाली भाषाका व्यवस्थाको अध्ययन गरी व्यतिरेक रहेका पक्षहरू पहिचान गरिएको छ। व्यतिरेक पक्षहरूको पहिचानपछि तिनलाई क्रमबद्ध रूपमा उदाहरणसहित प्रस्तुत गरिएको छ। यसरी अध्ययनका क्रममा प्राप्त भिन्न भाषिक व्यवस्थालाई तालिकीकरण गरेर प्रस्तुत गरिएको छ। सन्थाली भाषाका सम्बन्धमा उक्त भाषाका मातृभाषी वक्ताबाट सूचना सङ्कलन गरी गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यलाई आधार मानिएको छ। यसरी सन्थाली भाषाको अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्यलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा उपयोग गरी त्यसलाई नेपाली भाषाको व्यवस्थासँग तुलना गरिएको छ। नेपाली भाषाका मातृभाषी वक्ता र नेपाली भाषाका अध्यापक स्वयम् यस लेखका भएकाले मातृभाषिक वक्ताको प्रयोगको व्यवस्थाको नै उपयोग गरिएको छ। यस क्रममा सन्थाली भाषाका अंशको अङ्ग्रेजी उच्चारणसमेत प्रस्तुत गरी सन्थाली भाषाको ज्ञान नभएका व्यक्तिलाई पनि उच्चारण गर्न सहज बनाइएको छ। यस किसिमको व्यतिरेक अध्ययनको आधार सैद्धान्तिक नभई व्यावहारिक प्रयोग सन्दर्भ रहेको छ। यसरी दुई भाषाका भिन्न व्यवस्थाको तालिकालाई आवश्यक विश्लेषण गरिएको छ। तुलनात्मक विश्लेषणबाट दुई भाषाका बिचमा रहेको भिन्न व्यवस्था निष्कर्षका रूपमा पहिचान गरिएको छ। प्राप्त निष्कर्षका आधारमा सन्थाली मातृभाषी वक्तालाई नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा हुन सक्ने सम्भावित त्रुटिक्षेत्रको पहिचान गरी उक्त पक्षमा ख्याल गरी शिक्षण गर्न सुझाइएको छ।

### सैद्धान्तिक आधार

सन्थाली भाषालाई भारत, बंगलादेश र नेपालको एक आदिवासी भाषाका रूपमा लिइन्छ। यो अस्ट्रो-एसियाटिक भाषापरिवारसँग सम्बन्धित छ। प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव भए पनि यस भाषालाई जातीय समुदायमा अधिकांशले पहिलो भाषाको रूपमा प्रयोग गरेको मानिन्छ। यो भाषा शिक्षामा माध्यम भाषाको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ (Eberhard, Simons & Fenning, 2024)। यो आग्नेली (अस्ट्रो एसियाटिक) भाषापरिवारअन्तर्गतको भाषा हो। यो भाषा आग्नेली (अस्ट्रो एसियाटिक) परिवारको मुन्डा वर्गको उत्तरी मुन्डाअन्तर्गतको

केवारियन शाखाअन्तर्गतको सन्थाली उपशाखा रहेको र यसअन्तर्गत सन्थाली, महाली र तुरी भाषा गरी तीन भाषा रहेका छन् (Diffloth, 1974) । यसरी आग्नेली भाषापरिवाको विविध शाखा उपशाखा हुँदै सन्थाल भाषाको विकास भएको देखिन्छ । यस भाषालाई चिनाउन हर, होर, सेन्ती, सन्दाल, साडताल, सन्ताली, सन्थाल, सतार, सेन्ताली र सोन्थाल लगायतका वैकल्पिक नामहरूको समेत प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ (Epele, Lewis, Regmi & Yadava, 2012) । आग्नेली भाषापरिवारअन्तर्गत सन्थाली भाषाको स्थानलाई (यादव, सन् २००३) यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :



यसरी सन्थाली भाषा आग्नेय भाषापरिवारअन्तर्गतको मुण्डा र मोन-खमेरमध्ये मुण्डा वर्गमा र मुण्डाका उत्तरी र दक्षिणी भेदमध्ये दक्षिणी मुण्डा वर्गमा पर्ने देखिन्छ । उत्तर मुण्डाको एउटा प्रमुख भेद खेरवारी हो र त्यसका सन्थाली र मुण्डा गरी दुई भेद रहेका देखिन्छन् । समग्रमा सन्थाली भाषालाई आग्नेय भाषापरिवारको मुण्डा भेद, त्यसअन्तर्गतको उत्तरी मुण्डाको खेरवारी भेदअन्तर्गत पर्ने भाषाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा व्यतिरेकी विश्लेषणको सिद्धान्तलाई मूलतः दोस्रो भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा उपयोग गरिन्छ । यसले मूलतः एकभन्दा बढी भाषाका बिचको तुलनात्मक अध्ययनलाई जनाउँछ । भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा पहिलोपटक अगाडि सार्ने कार्य होर्फ (सन् १९४१) ले गरेका भए पनि दोस्रो विश्वयुद्धपछि अमेरिकी भाषावैज्ञानिक चार्ल्स सी. फ्राइज (सन् १९४५) ले यसलाई भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रवेश गराएका हुन् (पौडेल, २०६९) । फ्राइजले सिकारुको मातृभाषासँग समान तहमा तुलना गरी सचेततापूर्वक निर्माण गरिएका सामग्रीहरू उपयोगी हुने विचार व्यक्त गरेका छन् । व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य मान्यता भनेकै स्रोत र लक्ष्य भाषाका बिचमा तुलनात्मक

## 272 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

अध्ययन गरी भिन्नाता देखिएका स्थानमा जोड दिई शिक्षण गर्ने हो । व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य उद्देश्य भनेको पहिलो पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाभाषाका संरचनामा पाइने भिन्नाको खोजी गर्नु र लक्ष्य भाषा सिक्दा आइपर्न सक्ने सम्भावित कठिनाइको स्तर निर्धारण गर्नु रहेको हुन्छ । व्यतिरेकी अध्ययन भाषाको विशेषताहरूको वैज्ञानिक अध्ययन हो । यस अध्ययनमा भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा व्यतिरेकमा जोड दिएर अध्ययन गरिन्छ । यसरी व्यतिरेकी अध्ययनबाट फरक देखिएका पक्षमा जोड दिई सामग्री निर्माण गर्दा भाषाशिक्षण प्रभावकारी हुन्छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषणको मान्यताले रबर्ट ल्याडो (सन् १९५७) को 'ल्याड्वेज एक्रस कल्चर : एप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स फर टिचर्स' नामक पुस्तक प्रकाशन भएपछि व्यापकता पाएको हो । उनले यस पुस्तकमा पहिलो भाषाको संरचना र संस्कृतिको स्थानान्तरण हुने भएकाले सिकारुको मातृभाषासँग समान भएका पक्षमा भाषा सिकाइ सजिलो हुने र भिन्न भएका स्थानमा जटिल हुने भन्ने धारणा अगाडि सारेका थिए (श्रीवास्तव, सन् २०१०) । यसरी स्रोतभाषा सहज वातावरणमा स्वभाविक प्रक्रियाका रूपमा सिकिने र दोस्रो भाषा भने पहिलो भाषासँग कति भिन्न छ भन्ने आधारमा सिकाइको जटिलता र सरलता निर्धारित हुने देखिन्छ । यसरी दोस्रो भाषा सिकाइका सन्दर्भमा क्रममा सिकारुको पहिलो भाषासँग तुलनात्मक विश्लेषण गर्नु वाञ्छनीय हुने देखिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा नेपाली बाहेकका मातृभाषासँगको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । सन्थाली मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा दोस्रो भाषाको रूपमा प्रयोग गर्ने र लक्ष्य भाषाको सिकाइमा स्रोत भाषाको प्रभाव पर्ने देखिन्छ । यस सन्दर्भमा प्रस्तुत लेखमा नेपाली र सन्थाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन गरी भिन्न पक्षको विश्लेषण गरिएको छ । व्यतिरेकी विश्लेषणको मान्यताअनुसार नेपाली भाषा र सन्थाली भाषाका भिन्नताका पक्षलाई जोड दिँदै सन्थाली मातृभाषी विद्यार्थीलाई नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा हुने कठिनाइका क्षेत्र पहिचान गरिएको छ ।

नेपाली भाषा नेपालमा प्रचलित विभिन्न भाषाभाषीका नेपालीको साभ्भा सम्पर्क भाषा हो । नेपालमा यो भाषा साहित्य, सञ्चार, शिक्षा, प्रशासन कानुनलगायतका विविध क्षेत्रमा सर्वाधिक प्रयोग हुने गर्दछ । नेपालका अन्य मातृभाषाहरू सीमित सन्दर्भमा प्रयोग हुने तथा अन्य मातृभाषी वक्ताहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा अधिक मात्रामा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । वि.सं. २०७८ को जनगणना अनुसार नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या १,३४,८२,९०४ (कुल जनसङ्ख्याको ४६.२३ प्रतिशत) तथा ४४.८६ प्रतिशत जनसङ्ख्याले नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने तथा ४८.०८ प्रतिशत नेपालीको दोस्रो भाषा नभएको देखिएको छ (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०) । यस तथ्यले अधिकांश नेपालीले नेपाली भाषालाई पहिलो वा दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको देखाउँछ । यसर्थ नेपालमा बोलिने विविध भाषाका प्रयोक्ताहरूले शिक्षा, सम्पर्क भाषाका रूपमा प्रयोग लगायतका विविध सन्दर्भमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने

गरेको पाइन्छ । यसरी अन्य मातृभाषिक पृष्ठभूमिका व्यक्तिले नेपाली भाषाका माध्यमबाट शिक्षा लिने तथा भाषा प्रयोगलाई सहज बनाउने सन्दर्भमा नेपाली भाषासँग नेपालका अन्य मातृभाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । यही सन्दर्भमा प्रस्तावित लेखमा सन्थाली भाषा र नेपाली भाषाका व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको हो ।

## नतिजा र छलफल

नेपाली र सन्थाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषणलाई गरिएको यस लेखमा मूलतः यी दुई भाषामा व्यतिरेक व्यवस्था भएका पक्षहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, द्वित्व, सङ्ख्या, विशेषण र विशेष्य, कर्ता र क्रिया तथा कर्ता र कर्म, तथा कारक व्यवस्थामा रहेको भिन्नतालाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी तालिकीकरण तथा व्याख्या विश्लेषण गर्दै प्रस्तुत गरिएको छ :

### लिङ्गगत व्यवस्था

लिङ्गले भाले वा पोथीलाई जनाउँछ । पुरुष जातिलाई जनाउनेलाई पुलिङ्ग र स्त्रीजातिलाई जनाउनेलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ (शर्मा, २०७१) । सन्थाली र नेपाली दुवै भाषामा लिङ्गव्यवस्था पाइन्छ । दुवै भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका लिङ्गव्यवस्था छन् । सन्थाली भाषा र नेपाली भाषामा रहेका लिङ्गत भिन्न व्यवस्थालाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

### कर्ता र क्रियापदमा लिङ्गको प्रयोग

सन्थाली र नेपाली भाषामा कर्ता र क्रियापदमा लिङ्गको फरक व्यवस्था पाइन्छ । नेपाली भाषामा विभिन्न नाम जनाउने शब्द, विशेषण शब्दमा लिङ्गको अभिव्यक्ति पाइन्छ र कर्ताअनुसार क्रियापदमा पनि लिङ्गभेदको स्थिति देखा पर्दछ । सन्थाली भाषाका कर्तामा लिङ्गगत भेदको स्थिति पाइए पनि क्रियापदमा लिङ्गको अभिव्यक्ति पाइँदैन । यसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका १

#### कर्ता र क्रियापद

नेपाली		सन्थाल	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
केटो आयो ।	केटी आई ।	कुड़ा हेअइनाइ । (केटो आयो ।) [kuṛa heʔinai] =	कुड़ी हेअइनाइ । (केटी आउनुभयो ।) [kuṛi heʔinai]
राम आयो ।	सीता आई ।	राम हेअइनाइ । (राम आयो ।) [ram heʔinai]	सीता हेअइनाइ । (सीता आई ।) [sita heʔinai]

(Thakur, 2010)

माथिको तालिकाले नेपाली र सन्थाली भाषाको कर्ता र क्रियापदमा लिङ्गको अभिव्यक्ति व्यवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ । नेपाली भाषामा कर्ताअनुसारको क्रियापदको क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ । अर्थात् कर्ता जुन लिङ्गको छ, त्यही लिङ्गअनुसारको कर्ताको प्रयोग भएको छ । यद्यपि सन्थाली भाषामा कर्तामा मात्रै लिङ्गभेदको अवस्था देखिएको छ । नेपाली भाषामा 'केटो' सँग 'आयो' पुलिङ्गी कर्ता र 'केटी' सँग 'आई' स्त्रीलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग भएको छ । सन्थाली भाषामा 'केटो' (कुडा) र 'केटी' (कुडी) दुवैसँग 'आयो' (हेअनाइ) क्रियापद प्रयोग भएको छ । यसरी नेपाली भाषामा कर्ता र क्रियापदको सङ्गतिका क्रममा भिन्नता देखिएको छ । नेपाली भाषाका केही सन्दर्भमा सन्थाली भाषामा जस्तो प्रयोग भने पाउन सकिन्छ । नेपाली भाषाका वाक्यमा आदरार्थी कर्ता भएका 'बुबा आउनुभयो ।' 'आमा आउनुभयो ।' जस्ता वाक्यमा भने कर्ताअनुसारको क्रियापदको प्रयोग भने हुँदैन । यस्ता वाक्यमा लिङ्गको अभिव्यक्ति क्रियामा नभई कर्तामा मात्र हुन्छ ।

### विशेषण र विशेष्यमा लिङ्गको प्रयोग

विशेषण नामको विशेषता जनाउने शब्द हो भने जुन नामका लागि विशेषणको प्रयोग गरिन्छ, त्यसलाई विशेष्य भनिन्छ (शर्मा, २०७१) । नेपाली भाषामा विशेषण र विशेष्य दुवैमा लिङ्गको अभिव्यक्ति हुनाका साथै यी दुईका विचमा लिङ्गगत सङ्गति पाइन्छ । यद्यपि सन्थाली भाषामा विशेषण र विशेष्यको प्रयोगका सन्दर्भमा विशेषण शब्दमा लिङ्गगत अभिव्यक्ति हुँदैन साथै विशेषण र विशेष्यको सङ्गति पनि पाइँदैन । नेपाली र सन्थाली भाषामा भएको यो व्यवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका २

#### विशेषण र विशेष्य

नेपाली		सन्थाल	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
कालो केटो	काली केटी	हेन्दे कुडा [hende kuɽa] (कालो केटो)	हेन्दे कुडी [hende kuɽi] (कालो केटी)
अग्लो मान्छे	अग्ली महिला	उसुल हर [usul hΛɽ] (अग्लो मान्छे)	उसुल आजुहर [usul ajuhΛɽ] (अग्लो महिला)

(Thakur, 2010)

माथिको तालिकामा नेपाली र सन्थाली भाषाको विशेषण र विशेष्यका विचमा रहेको भिन्नता प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली भाषामा फरक लिङ्गका विशेष्यलाई जनाउने विशेषण शब्दहरूमा लिङ्गगत भिन्नता पाइएको छ । जहाँ 'केटो' र 'केटी' विशेष्यलाई जनाउन 'कालो' र 'काली' फरक लिङ्गका विशेषण प्रयोग भएका छन् । तर सन्थाली भाषामा 'केटो' (कुडा) र 'केटी' (कुडी) को वर्ण जनाउन प्रयोग भएको विशेषणमा लिङ्गभेद नदेखिई दुवैमा 'कालो' (हेन्दे) को प्रयोग भएको छ ।



### वचन व्यवस्था

नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि वचन हो (अधिकारी, २०६२) । नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा वचनव्यवस्था पाइन्छ । नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी वचनको दुई प्रकार छन् एउटालाई जनाउने एकवचन र एकभन्दा बढीलाई जनाउने बहुवचन हो (शर्मा, २०७१) । सन्थाली भाषामा भने एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी वचनका तीन प्रकार छन् । सन्थाली भाषामा एउटालाई जनाउने एकवचन, दुइओटालाई बुझाउने द्विवचन र दुईभन्दा धेरैलाई बुझाउनेलाई बहुवचन भनिन्छ । नेपाली र सन्थाली भाषामा वचनका सङ्ख्याका साथै वचन परिवर्तनको प्रक्रियामा समेत नेपाली र सन्थाली भाषामा भिन्नता पाइन्छ । यी दुई भाषामा निहित भिन्न वचनव्यवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका ३

#### वचनव्यवस्था

नेपाली		सन्थाल		
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
मान्छे	मान्छेहरू	हड [hɑɽ]	हडकिन [hɑɽkin]	हडकु [hɑɽku]
फूल	फूलहरू	वाहा [baha]	वाहाकिन [bahakin]	वाहाकु [bahaku]
घर	घरहरू	ओडा [oɽa]	ओडाकिन [oɽakin]	ओडाकु [oɽaku]

(Thakur, 2010)

माथिको तालिकामा नेपाली र सन्थाली भाषाको भिन्न वचनव्यवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली भाषामा एकवचन जनाउने नाम शब्दहरू 'मान्छे,' 'फूल' र 'घर' मा बहुवचनबोधक 'हरू' प्रत्यय लागेर बहुवचनबोधक शब्दको निर्माण भएको छ । सन्थाली भाषामा एकवचन जनाउने नाम शब्दको निर्माण भएको छ । सन्थाली भाषामा एकवचन जनाउने नाम शब्दमा 'किन' र 'कु' प्रत्यय लागेर क्रमशः द्विवचन र बहुवचनबोधक शब्दको निर्माण भएको छ ।

### पुरुष व्यवस्था

पुरुष वक्ता, श्रोता र त्यसदेखि बाहेकलाई जनाउने व्याकरणिक कोटि हो । नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा पुरुषव्यवस्था पाइन्छ । यी दुई भाषामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन प्रकारका पुरुषगत व्यवस्था पाइन्छ । यद्यपि यिनका केही व्यवस्थामा भिन्नता देखिन्छ जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

276 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

तालिका ४

पुरुषगत व्यवस्था

नेपाली	सन्थाल
मैले भात खाएँ ।	इज दाकाइज जमकिदा । [ijn dakaijn dzʌmkida] (मैले भात खाएँ)
	आलाइ दाकालाइ जमकिदा । [alaɪ̯ dakalaɪ̯ dzʌmkida] (हामी दुईले भात खायौँ : श्रोता सहित)
प्रथम पुरुष	अलिज दाकालिज जमकिदा । [ʌliɪ̯ dakaliɪ̯ dzʌmkida] (हामी दुईले भात खायौँ : श्रोता बाहेक)
हामीले (हामीहरूले) भात खायौँ ।	आबु दाकाबु जमकिदा । [abu dakabu dzʌmkida] (हामीले भात खायौँ : श्रोता सहित)
	आले दाकाले जमकिदा । [ale dakale dzʌmkida] (हामीले भात खायौँ : श्रोता बाहेक)
तिमीले भात खायौ ।	आम दाकाम जमकिदा । [am dakam dzʌmkida] (तिमीले भात खायौ ।)
द्वितीय पुरुष	आबिन दाकादिन जमकिदा । [abin dakabin dzʌmkida] (तपाईंले भात खानुभयो : एकवचन )
तपाईंले भात खानुभयो ।	आबेन दाकाबेन जमकिदा । [aben dakaben dzʌmkida] (तिमी दुईले भात खायौ : द्विवचन)
तिमीहरूले भात खायौ ।	आपे दाकापे जमकिदा । [ape dakape dzʌmkida] (तिमीहरूले भात खायौ : बहुवचन)
	नुइ दाकाइ जमकिदा । [nui dakai dzʌmkida] (उसले खात खायो/खाई : एकवचन नजिक)
उसले भात खायो ।	उनी दाकाइ जमकिदा [uni dakai dzʌmkida] (उसले खात खायो/खाई : एकवचन टाढा)
	हनी दाकानी जमकिदा [hani dakani dzʌmkida] (उसले खात खायो/खाई : एकवचन धेरै टाढा)
	नुकिन दाकाकिन जमकिदा । [nukin dakakin dzʌmkida] (उनीहरू दुईले भात खाए : द्विवचन नजिक)
तृतीय पुरुष	उनकिन दाकाकिन जमकिदा । [unkin dakakin dzʌmkida] (उनीहरू दुईले भात खाए : द्विवचन टाढा )
उनीहरूले भात खाए	हनकिन दाकाकिन जमकिदा । [hankin dakakin dzʌmkida] (उनीहरू दुईले भात खाए : द्विवचन धेरै टाढा)
	नुकु दाकाकु जमकिदा । [nuku dakaku dzʌmkida] (उनीहरूले भात खाए : बहुवचन नजिक)
उनीहरूले भात खाए ।	उनकु दाकाकु जमकिदा । [unku dakaku dzʌmkida] (उनीहरूले भात खाए : बहुवचन टाढा)
	हनकु दाकाकु जमकिदा । [hanku dakaku dzʌmkida] (उनीहरूले भात खाए : बहुवचन धेरै टाढा)

(Thakur, 2010)

माथिको तालिकामा नेपाली र सन्थाली भाषामा रहेको भिन्न पुरुष व्यवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ। यी दुवै भाषामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन प्रकारका पुरुषव्यवस्था रहेको र प्रथम पुरुष एकवचनमा समान खालको व्यवस्था रहेको देखिन्छ। प्रथम पुरुष बहुवचनमा भने दुई भाषामा भिन्न रहेको छ। नेपाली भाषामा 'हामीले भात खायौं।' भनेपछि वक्तासहितले खाना खाएको सन्दर्भलाई बुझाउँछ। श्रोतासहित हो वा होइन भन्ने बुझाउँदैन। यसले दुई वा धेरै कति जनाले खाए भन्ने पनि स्पष्ट पार्न सक्दैन। यद्यपि सन्थाली भाषामा प्रथम पुरुष बहुवचनका वाक्यका सन्दर्भमा दुई जनाले हो वा धेरै जनाले खाएको हो, श्रोतासहित वा श्रोतारहित कसले खाएको हो भन्ने सन्दर्भलाई जनाउन फरक फरक प्रयोगको व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सन्थाली भाषामा 'आलाङ दाकालाङ' ले श्रोतासहित हामी दुईले, 'अलिज दाकालिज' ले श्रोताबाहेक हामी दुईले, 'आबु दाकाबु' श्रोतासहित हामी दुईले र 'आले दाकाले' ले श्रोताबाहेक हामी दुईले भन्ने अर्थ दिएको छ। यसरी नेपाली र सन्थाली भाषामा प्रथम पुरुष बहुवचनमा भिन्न भाषिक व्यवस्था रहेको छ।

नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा द्वितीय पुरुषमा वचनगत र आदरगत आधारमा भिन्न प्रयोगको व्यवस्था रहेको छ। सन्थाली भाषामा एकवचन, द्विवचन र बहुवचनको व्यवस्था रहेको छ भने नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई ओटा वचनको मात्र व्यवस्था रहेको देखिन्छ। तृतीय पुरुषले वक्ता वा श्रोताबाहेकलाई बुझाउँछ। नेपाली भाषामा तृतीय पुरुषको अभिव्यक्तिका क्रममा वचन, आदर र लिङ्ग (अनादरमा क्रियापदमा मात्र) को अभिव्यक्ति पाइन्छ। सन्थाली भाषामा तृतीय पुरुषको अभिव्यक्तिका क्रममा एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी तीनओटा वचनको व्यवस्था पाइन्छ, अनि यी प्रत्येक वचनको अभिव्यक्तिका क्रममा नजिक, टाढा र धेरै टाढाजस्ता तीन फरक स्थानलाई सङ्केत गरेको पाइन्छ। यसरी नेपाली भाषाभन्दा फरक र स्थानको भेदसमेत सूक्ष्म रूपमा यस भाषाले सन्थाली भाषाले व्यक्त गरेको देखिन्छ।

### द्वित्वको व्यवस्था

द्वित्व शब्द निर्माणको प्रक्रिया हो। कुनै शब्दको पुनरावृत्ति गरी अर्को शब्द निर्माण गर्ने प्रक्रियालाई द्वित्व र यसरी बनेका शब्दलाई द्विरुक्त शब्द भनिन्छ (शर्मा, २०७१)। अधिकारी (२०६२) ले वर्ण, अक्षर, अक्षरसमूह वा शब्दको पुनरावृत्ति भएर शब्द प्रक्रियाका रूपमा द्वित्वलाई चिनाएका छन्। नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा द्वित्व प्रक्रियाबाट शब्द निर्माण हुने व्यवस्था विद्यमान छ। यद्यपि द्वित्वको प्रक्रियाका सन्दर्भमा भने केही भिन्नता पाइन्छ। नेपाली भाषामा शब्द दोहोरिएर द्वित्व बन्ने क्रममा शब्द मात्र दोहोरिन्छ भने सन्थाली भाषामा शब्द दोहोरिने कार्यसँगै बहुवचनबोध शब्द पनि दोहोरिन्छ। नेपाली र सन्थाली भाषाको द्वित्वको फरक व्यवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

## तालिका ५

## द्वित्वको व्यवस्था

नेपाली		सन्थाल		
शब्द	द्विरुक्त शब्द	शब्द	द्विरुक्त शब्द	थपिएको शब्द
घर	घरैघर	ओरा [oɾaʔ]	एकेन ओरा ओरा [eken oɾaʔoɾaʔ]	एकेन [eken]
कुकुर	कुकुरैकुकुर	सिता [sita]	एकेन सिता सिता [eken sitasita]	एकेन [eken]
ढुङ्गा	ढुङ्गैढुङ्गा	धिरी [dʰiri]	एकेन धिरी धिरी [eken dʰiridʰiri]	एकेन [eken]

(Thakur &amp; Mahato, 2008)

माथिको तालिकामा नेपाली र सन्थाली भाषाको द्वित्व प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको छ। नेपाली भाषामा 'घर', 'कुकुर' र 'ढुङ्गा' शब्द दोहोरिएर क्रमशः घरैघर, कुकुरैकुकुर र ढुङ्गैढुङ्गा द्विरुक्त शब्द निर्माण भएको छ। सन्थाली भाषामा यिनै अर्थमा प्रयोग हुने 'ओरा', 'सिता' र 'धिरी' शब्द 'एकेन' शब्दसहित दोहोरिएर 'एकेन ओरा ओरा', 'एकेन सिता सिता' र 'एकेन धिरी धिरी' शब्द बनेका छन्। नेपाली र सन्थाली दुवै भाषाका नाम शब्द दोहोरिएर नयाँ शब्द बन्ने क्रममा बहुवचन अर्थबोध गराएका छन्। यद्यपि यी दुई भाषामा नाम शब्द दोहोरिएर द्विरुक्त शब्द बन्ने प्रक्रिया भने फरक फरक देखिएको छ। नेपाली भाषामा शब्द दोहोरिएर नयाँ शब्द बन्ने क्रममा शब्दमा समान्य परिवर्तनसहित पुनरावृत्ति भएको छ भने सन्थाली भाषामा शब्द मात्र नदोहोरिई बहुवचनबोधक शब्दसमेत थपिएर त्यसको साथमा शब्द जस्ताको त्यस्तै दोहोरिएको छ।

## सङ्ख्या व्यवस्था

सङ्ख्याले गणनीय वस्तुको सङ्ख्यात्मक परिणामलाई जनाउँछ। यसले विशेष्यको कति भन्ने सङ्ख्यात्मक विशेषतालाई बुझाउँछ। सङ्ख्या विशेषण शब्दअन्तर्गत पर्दछन्। खास सङ्ख्यात्मक एकाइलाई जनाउने भएकाले सङ्ख्यावाचक शब्दहरू विशेषणभन्दा फरक खालका स्वतन्त्र नाम जस्ता पनि देखिन्छन् (अधिकारी, २०६२)। नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा सङ्ख्यात्मक व्यवस्था रहेको छ। दुई भाषामा एक अङ्कका सङ्ख्यालाई जनाउने स्वतन्त्र शब्द भए पनि एकभन्दा बढी अङ्कबाट बनेका सङ्ख्यालाई जनाउने अङ्क निर्माणका सन्दर्भमा भने फरक व्यवस्था पाइन्छ। नेपाली र सन्थाली भाषामा रहेको यस खालको सङ्ख्यात्मक व्यवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ६

सङ्ख्याको व्यवस्था

नेपाली	सन्थाली	नेपाली	सन्थाली
एक	मिअ् [miʔ]	अठार	गेल इरेल [gel irel]
दुई	बार [bar]	उन्नाइस	गेल आरे [gel are]
तीन	पे [pe]	बिस	बार गेल [bar gel]
चार	पुन [pun]	एक्काइस	बार गेल मि [bar gel miʔ]
पाँच	मणे [mənɕe]	बाइस	बार गेल बार [bar gel bar]
छ	तुरुइ [turui]	तेइस	बार गेल पे [bar gel pe]
सात	इजाइ [ijai]	तिस	पे गेल [pe gel]
आठ	इरेल [irel]	चालिस	पुन गेल [pun gel]
नौ	आरे [are]	पचास	मणे गेल [mənɕe gel]
दश	गेल [gel]	साठी	तुरुइ गेल [turui gel]
एघार	गेल मिअ् [gel miʔ]	सत्तरी	इजाइ गेल [ijai gel]
बाह्र	गेल बार [gel bar]	असी	इरेल [irel gel]
तेह्र	गेल पे [gel pe]	नब्बे	आरे गेल [are gel]
चौध	गेल पुन [gel pun]	सय	साइ [sai]
पन्ध्र	गेल मणे [gel mənɕe]	दुई सय	बार साइ [bar sai]
सोह्र	गेल तुरुइ [gel turui]	पाँच सय	मणे साइ [mənɕe sai]
सत्र	गेल इजाइ [gel ijai]	हजार	ससाइ [sasai]

(Thakur & Mahato, 2008)

माथिको तालिकाले नेपाली र सन्थाली भाषामा रहेको सङ्ख्यावाचक शब्दको व्यवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ। नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा एक अङ्कले बनेका स्वतन्त्र सङ्ख्यावाचक शब्दको अस्तित्व रहेको देखिन्छ। यद्यपि यी दुई भाषामा दुई अङ्क मिलेर बनेका सङ्ख्यावाचक शब्दको निर्माण प्रक्रिया भने भिन्न रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषामा दुई अङ्कका सङ्ख्या निर्माणका क्रममा त्यसमा निहित अङ्कको अस्तित्व समाप्त भई छुट्टै र स्वतन्त्र सङ्ख्या जनाउने शब्द निर्माण हुन्छ। यद्यपि सन्थाली भाषामा दुई अङ्क मिलेर बनेका सङ्ख्या जनाउने शब्दमा तिनमा निहित अङ्कको पहिचान स्पष्ट रूपमा देखिन्छ। अर्थात् तिनले मिश्र स्वरूप धारण गरेका हुँदैनन्। उदाहरणका नेपाली भाषाको 'एघार' शब्दमा निहित दश र एक अङ्क भन्दा भिन्न सङ्ख्यावाचक शब्द निर्माण भएको छ। यद्यपि एघार जनाउन सन्थाली भाषामा 'गेल मिअ्' शब्दको प्रयोग भएको छ। जहाँ 'गेल' भनेको

## 280 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

दश र 'मिअ' भनेको एक हो । यसरी अड्कबाट बनेका सङ्ख्यावाचक शब्दमा निहित अड्क जनाउने शब्दहरूबाट नै उक्त सङ्ख्यालाई जनाउने अड्क निर्माण भएको देखिन्छ ।

### कर्ता र क्रियाको सङ्गति व्यवस्था

नेपाली भाषामा कर्तृवाच्यको व्यवस्था छ । जहाँ कर्ताअनुसारको क्रियापदको प्रयोग हुन्छ । यद्यपि सन्थाल भाषामा 'म', 'हामी', 'ऊ' जस्ता सर्वनाम वाक्यमा कर्ताका रूपमा प्रयोग हुँदा कर्ताअनुसारको क्रियापदको प्रयोग हुन्छ । यसरी प्रयोग हुँदा यसले सर्वनाम कर्ता नै क्रियामूलमा प्रत्ययका रूपमा जोडिन पुग्छ । यसरी सर्वनाम कर्ता क्रियामूलमा गाँसिन गई कर्ता र क्रियापदका बिचको सङ्गति कायम हुन्छ । यसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका ७

#### कर्ता र क्रियाको सङ्गति

नेपाली	सन्थाली
मैले भात खाएँ ।	इज दाका जमकिदाइज । [ijɪ daka dzʌmkidaɪj] (मैले भात खाएँ)
तिमीले भात खायौ ।	आम दाका जमकिदाम । [am daka dzʌmkidam] (तिमीले भात खायौ ।)
उसले भात खायो ।	उनकु दाका जमकिदाकु । [unku daka dzʌmkidaku] (उनीहरूले भात खाए ।)

(Thakur, 2010)

माथिको तालिकाले नेपाली र सन्थाली भाषाको कर्ता र क्रियाबिचको सङ्गति व्यवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ । नेपाली भाषामा कर्ता र क्रियापदका बिचमा सङ्गति रहेको पाइन्छ । यसरी कर्ताअनुसार क्रियापदको निर्माण हुँदा वचन, पुरुष र कालअनुसारका प्रत्यय धातुमा मेल हुन्छ । सन्थाली भाषामा पनि कर्ता र क्रियापदका बिचमा सङ्गति पाइन्छ । यद्यपि यस खालको सङ्गति भएर क्रियापद निर्माणका क्रममा भने कर्ताका रूपमा आएका सर्वनाम नै क्रियामूलमा प्रत्ययका रूपमा मेल हुन्छ । माथिको तालिकाको पहिलो उदाहरणमा 'इज दाका जमकिदाइज' वाक्यमा सर्वनामका रूपमा प्रयोग भएको 'इज' (मैले) सर्वनाम वाक्यको क्रियापद निर्माण हुँदा प्रत्ययका रूपमा मेल भई 'जमकिदाइज' भएको छ ।

### कर्ता र कर्मको सङ्गति

नेपाली भाषामा कर्ताको सम्बन्ध क्रियासँग हुन्छ अनि कर्मको सम्बन्ध पनि क्रियासँग हुन्छ । कर्ता लिने र नलिने आधारमा क्रियालाई सकर्मक र अकर्मक गरी दुई

प्रकारमा बाँड्ने गरिन्छ। कर्ताको क्रियासँगको सम्बन्ध हुँदैन। यद्यपि कर्ताको कर्मसँगको सम्बन्ध हुँदैन। यद्यपि सन्थाली भाषामा भने कर्ताअनुसार कर्मको प्रयोग हुन्छ। अर्थात् कर्ता नै कर्ममा जोडिएर नयाँ शब्द निर्माण हुन्छ। नेपाली र सन्थाली भाषाको कर्ता र कर्मविचको सङ्गतिको उदाहरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका ८

#### कर्ता र कर्मको सङ्गति

नेपाली	सन्थाली
मैले भात खाएँ।	इज दाकाइज जमकिदा। [ijɪ dakaɪj dzʌmkida] (मैले भात खाएँ)
तिमीले भात खायौ।	आम दाकाम जमकिदा। [am dakam dzʌmkida] (तिमीले भात खायौ।)
उसले भात खायो।	उनकु दाकाकु जमकिदा। [unku dakaku dzʌmkida] (उनीहरूले भात खाए।)

(Thakur, 2010)

माथिको तालिकामा नेपाली र सन्थाली भाषाको कर्ता र कर्मविचको सम्बन्धलाई प्रस्तुत गरिएको छ। नेपाली भाषामा कर्ता र कर्मका विचमा सम्बन्ध रहेको देखिँदैन। सन्थाली भाषामा भने कर्ता र कर्मका विचमा प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको देखिन्छ। यस भाषामा सर्वनाम कर्ता भएको भएका वाक्यमा कर्मको प्रयोग हुँदा उक्त सर्वनाम कर्ता नै कर्ममा प्रत्ययका रूपमा जोडिन गई कर्मको रूप परिवर्तन हुनजान्छ। माथिका उदाहरणहरूमा सन्थाली भाषाका कर्ता सर्वनामहरू 'इज', 'आम', र 'उनकु' कर्म पदसँगमेल भई परिवर्तन गराएको छ।

कर्ता र क्रियाका विचमा हुने सङ्गति लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरका आधारमा हुन्छ। कर्ताको लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरअनुसारको क्रियापदको स्वरूप निर्धारण हुन्छ। कर्ता गएर कर्ममा जोडिँदैन। यसरी सन्थाली भाषामा कर्ताका रूपमा प्रयोग भएको सर्वनाम कर्मका साथै क्रियापदमा गएर पनि जोडिन सक्छ। कर्म वा क्रियामध्ये एउटामा जोडिन सक्छ तर दुइओटैमा जोडिन सक्दैन। यो वक्ताहरूको आफ्नै इच्छा वा शैलीमा भर पर्छ। कर्ता क्रियामा गएर जोडिएको उदाहरण माथि 'कर्ता र क्रियापदको सङ्गति' उपशीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको छ।

### दर्शक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वस्तुलाई तोकेर देखाउनका लागि प्रयोग गरिने सर्वनामलाई दर्शक सर्वनाम भनिन्छ (अधिकारी, २०६२)। शर्मा (२०७१) ले नजिक र टाढाको वस्तुलाई तोकेर

## 282 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

देखाउने सर्वनामका रूपमा दर्शक सर्वनामलाई चिनाएका छन्। सामिप्यताका आधारमा यस खालका सर्वनामहरू नेपाली भाषामा दुई प्रकारका छन् भने सन्थालीमा चार प्रकारका छन्। यी दुई भाषामा रहेको दर्शक सर्वनामको व्यवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका ९

#### दर्शक सर्वनाम

नेपाली		सन्थाली				
समीपवाचक	दूरवाचक	नजिक	टाढा	धेरै टाढा	अति टाढा	
यो, यी, यहाँ एकवचन	त्यो, तिनी, ती, ऊ, उहाँ	सजीव	नुइ [nui]	उनी [uni]	हनी [hani]	हनीहनी [hanihani]
		निर्जीव	नुआँ [nuã]	उनाँ [unã]	हाना [hana]	हानहाना [hanahana]
बहुवचन	यिनीहरू, उनीहरू	सजीव	नुकु [nuku]	उनकु [unku]	हनकु [hanku]	हनकुहनकु [hankuhanku]
		निर्जीव	निय [nijã]	उनाकु [unaku]	हानाकु [hanaku]	हानहानाकु [hanhanaku]

(Thakur and Mahato, 2008)

माथिको तालिकाले नेपाली र सन्थाली भाषाको दर्शक सर्वनामको व्यवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ। नेपाली भाषामा दर्शक सर्वनामको समीपवाचक र दूरवाचक गरी दुई प्रकार रहेका र यसमा वचनको अभिव्यक्ति हुने देखिएको छ। सन्थाली भाषामा पनि दर्शक सर्वनाममा वचनको अभिव्यक्ति हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सन्थाली भाषामा भने दर्शक सर्वनामका चार नजिक, टाढा, धेरै टाढा र अति टाढा गरी चार प्रकार देखिएका छन्। सन्थाली भाषामा सजीव र निर्जीवका लागि छुट्टाछुट्टै दर्शक सर्वनामको पनि व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

#### कारक व्यवस्था

वाक्यमा नामिक शब्दको प्रकार्य जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई कारक भनिन्छ (शर्मा, २०७१)। कारकले नामिक शब्दको क्रियासँगको सम्बन्धलाई व्यक्त गर्दछन्। वाक्यमा प्रयोग भएका विभिन्न पद तथा पदावलीको आर्थी सम्बन्धलाई कारक भनिन्छ (अधिकारी, २०६२)। यसले वाक्यको शासनमा नामिक शब्दको संलग्नतालाई जनाउँछ। नेपाली र सन्थाली दुवै भाषामा कारकको व्यवस्था रहेको छ। यी दुवै भाषामा सात प्रकारका कारकको व्यवस्था पाइन्छ। कारकको सङ्ख्यामा भिन्नता पाइए पनि यिनका व्यवस्थामा भिन्नता रहेको छ, जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :



तालिका १०

कारक व्यवस्था

कारक	नेपाली		सन्थाली	
	विभक्ति	उदाहरण	विभक्ति	उदाहरण
कर्ता कारक	ले, बाट	मैले भात खाएँ ।	ॐ	इज दाका जमकिदाइज । [ij daka dzʌmkidaj] (मैले भात खाएँ)
कर्म कारक	लाई	उसले मलाई किताब दियो ।	ॐ	उनी इज पतब इमादिजइया [uni ij pʌtʌb imadizija] (उसले मलाई किताब दियो)
करण कारक	ले, द्वारा	म कलमले लेख्छु ।	ते	इज कलमतेज अला [ij kʌlʌmtej ʌlʌ] (म कलमले लेख्छु ।)
सम्प्रदान कारक	लाई, लागि, निम्ति	उसले मलाई कलम दियो ।	ॐ	उनी इज कलम इमादिजइया [uni ij kʌlʌm imadizija] (उसले मलाई कलम दियो)
सम्बन्ध कारक	को, का, कि, रो, रा, रि, नो, ना. नि	रामको भाइ आयो । हाम्रा किताब भिजेछन् । आफ्नो सामानको सुरक्षा गर ।	रेन, आञ्, रियाञ्	इजरेन कुडा पतब परहाउ [ijren kuʒa pʌtʌb parhau] (मेरो छोरो किताब पढ्छ ।) गैआञ् दिरिड रपुञ्इना [gʌiʌ? dirid rʌpu?ina] (गाईको सिंह भाँचियो ।) गाडारइयाञ् दाञ् रियार गिया [gʌdʌrija? dʌ? rijar gija] (खोलाको पानी चिसो छ ।)
अपादान कारक	बाट, देखि	सीता स्कूलबाट आइन ।	खै,कै	सिता इस्कुकलकै हेञ्इना [sita iskulkʌi he?ina] (सीता स्कूलबाट आइन ।)
अधिकरण कारक	मा, माथि	मेरो किताब भोलामा छ । रे		इजाञ् पतब भुलारे मिनाआ [ijʌ? pʌtʌb dzulare minaa] (मेरो किताब भोलामा छ ।)

(Thakur, 2011)

## 284 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

माथिको तालिकामा नेपाली र सन्थाली भाषाको कारक व्यवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ । यी दुवै भाषामा कारकको सङ्ख्यामा समानता पाइन्छ । नेपाली भाषामा कारकका सबै भेदहरूका लागि विभक्तिको प्रयोग भएको देखिन्छ, भने सन्थाली भाषामा कर्ता कारक, कर्म कारक र सम्प्रदान कारकका लागि कुनै पनि विभक्तिको प्रयोग भएको पाइँदैन । यस्तै कारकको अभिव्यक्ति दिने विभक्ति चिन्हको सङ्ख्यामा पनि भिन्नता पाइन्छ । नेपाली भाषामा कर्ता कारकमा दुई, कर्म कारकमा एक, करण कारकमा दुई, सम्प्रदान कारकमा तीन, सम्बन्ध कारकमा नौ, अपादान कारकमा दुई र अधिकरण कारकमा दुई गरी एक्काइसओटा कारकको प्रयोग भएका छन् । यद्यपि यिनमा 'ले', 'बाट', 'लाई' एउटै विभक्ति चिन्ह फरक फरक कारकको अभिव्यक्ति दिनका लागि फरक भूमिकामा प्रस्तुत समेत हुन्छन् । सन्थाली भाषामा करण कारकमा एउटा, सम्बन्ध कारकमा तीनओटा, अपादान कारकमा दुईओटा र अधिकरण कारकमा एउटा गरी कारकको अभिव्यक्तिका लागि जम्मा सातओटा कारकको प्रयोग भएको देखिन्छ । एउटै विभक्ति फरक कारकको अभिव्यक्तिका लागि प्रयोग हुने स्थिति पनि सन्थाल भाषामा देखिँदैन ।

### निष्कर्ष

भारोपेली भाषापरिवारअन्तर्गतको नेपाली भाषा र आग्नेली भाषापरिवारअन्तर्गतको सन्थाली भाषाका केही व्यवस्था आपसमा मिले पनि केही व्यवस्थामा भिन्नता पाइएको छ । नेपाली भाषामा कर्ता र क्रियापदमा लिङ्गको अभिव्यक्ति पाइन्छ, यद्यपि सन्थाली भाषामा कर्तामा मात्रै क्रियापदको अभिव्यक्ति पाइन्छ । नेपाली भाषामा विशेष्य र विशेषणको प्रयोगका सन्दर्भमा विशेषण दुवैमा लिङ्गको अभिव्यक्ति पाइन्छ, भने सन्थाली भाषामा विशेष्यमा मात्रै लिङ्गको अभिव्यक्ति हुन्छ, विशेषणमा हुँदैन । नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई वचनको व्यवस्था रहेको छ, भने सन्थाली भाषामा एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी तीनओटा वचनको व्यवस्था रहेको छ । नेपाली भाषामा प्रथम पुरुष बहुवचनले श्रोतासहित वा श्रोतारहित भन्ने जानकारी दिँदैन यद्यपि सन्थाली भाषामा श्रोतासहित र श्रोतारहितलाई जनाउनेका लागि फरक फरक प्रयोग पाइन्छ । त्यस्तै तृतीय पुरुषले नेपाली भाषामा वक्ता र श्रोताबाहेकलाई जनाउने र वचन र आदरको अभिव्यक्ति हुने गर्दछ । सन्थाली भाषामा भने वक्ता र श्रोताबाहेकलाई त जनाउँछ, नै त्यसमा तीनओटै वचनको अभिव्यक्ति हुने तथा तृतीय पुरुषको सर्वनामले जनाएको व्यक्तिको अवस्थिति नजिक वा टाढा भन्ने सूचना दिनका लागि फरक फरक प्रयोगको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । द्वित्वको प्रयोगका सन्दर्भमा पनि नेपाली र सन्थाली भाषामा भिन्न प्रयोगको व्यवस्था पाइन्छ । नेपाली भाषामा शब्द दोहोरिएर नयाँ शब्दको निर्माण हुन्छ, भने सन्थाली भाषामा कुनै शब्दबाट नयाँ शब्द दोहरिनुका साथै बहुवचनबोधक शब्दसमेत थपिन्छ । नेपाली भाषामा दर्शक सर्वनामका समीपवाचक र दूरवाचक गरी दुई प्रकार रहेकामा सन्थाली भाषामा नजिक, टाढा, धेरै टाढा र अति टाढा गरी चार प्रकारका दुरीलाई जनाउने व्यवस्था छ । नेपाली र सन्थाली भाषामा

कारकका प्रकार समान भए पनि नेपाली भाषामा कारकको अभिव्यक्तिका लागि विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ यद्यपि सन्थाली भाषामा कर्ता, कर्म र सम्प्रदान कारकमा विभक्ति चिन्हको प्रयोग हुँदैन । यसका साथै विभक्ति चिन्हको सङ्ख्यामा पनि भिन्नता पाइन्छ । नेपाली र सन्थाली भाषामा उल्लिखित पक्षमा भिन्नता रहेको पाइएको छ । सन्थाली भाषाको शिक्षण गर्दा उल्लिखित व्यतिरेक देखिएका पक्षमा जोड दिएर यिनै पक्षको व्यवस्थामा विद्यार्थीले गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटि आउन नदिन यिनै पक्षमा जोड दिई सामग्रीको निर्माण गरी अभ्यासमूलक ढङ्गले शिक्षण गर्न सकेमा शिक्षण सिकाइ सार्थक हुन सक्छ ।

### सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६२), *समसामयिक नेपाली व्याकरण* (तेस्रो संस्क.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, देवीप्रसाद (सन् २०२३), वाक्यका आधारमा राजवंशी र नेपाली भाषाको तुलना, *अध्ययन जर्नल*, १०(१), ७९-८५ ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०५८), *राष्ट्रिय जनगणना २०५८* । <https://cbs.gov.np>
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०६८), *राष्ट्रिय जनगणना २०६८* । <https://cbs.gov.np>
- पोखरेल, केशवराज (सन् २०२२), बज्जिका र नेपाली भाषाका वाक्यसंरचनाको व्यतिरेकी अध्ययन, *इन्टरडिसिप्लिनरी रिसर्च इन एजुकेसन*, ४(२), २३१-२४४ ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (सन् २०१०), *अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान : सिद्धान्त एवम् प्रयोग*, राधाकृष्ण प्रकाशन प्रालि ।
- राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय (२०८०), *राष्ट्रिय जनगणना २०७८* । <https://nsonepal.gov.np/>
- शर्मा, भवानीराम (२०७९), माध्यमिक तहका सन्थालीभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली प्रयोगमा गरेका त्रुटि र तिनको निराकरणका उपाय, *विकासको निम्ति शिक्षा*, २६(१), ५७-६६ ।
- शर्मा, मोहनराज (२०७१), *प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण*, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- Diffloth, G. (1974). Austro-Asiatic languages, *Encyclopedia Britannica*, 480-484. <https://www.britannica.com>
- Eppele, J. W., Lewis, M. P., Regmi, D.R. and Yadava, Y.P. (eds.). (2012). *Ethnologue: Languages of Nepal*. Linguistic Survey of Nepal.
- Eberhard, David M., Simons, Gary F., and Fennig, Charles D. (eds.). (2024). *Ethnologue: Languages of the World*. (27<sup>th</sup> ed.)T. SIL International. <http://www.ethnologue.com>.

286 नेपाली र सन्थाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन

- Thakur, I. (2010). Personal Pronouns in Santhali. *Nepalese Linguistics*. (25), 224-256. Linguistic Society of Nepal.
- Thakur, I. and Mahato, S.K. (2008). *The Documentation of the Santhali Language*. National Foundation for Development of Indigenous Nationalities (NFDIN).
- Yadava, Y. P. (2003). Population monograph of Nepal. *Language*. Vo. 1(1). 137-171.
- Thakur, I. (2011). Case marking in Santhali. *Nepalese Linguistics*. 26, 224-256. Linguistic Society of Nepal.